

Pozůstalost Josefa Bohuslava Foerstra

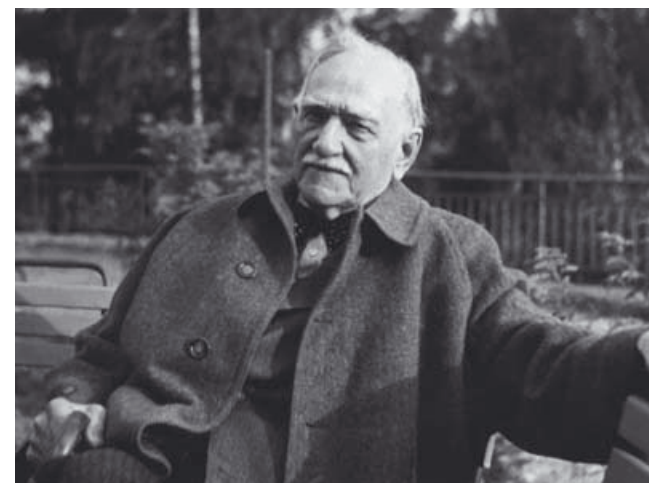
JANA FOJTÍKOVÁ

Po letech opomíjení se k uměleckému odkazu Josefa Bohuslava Foerstra (30. 12. 1859 – 29. 5. 1951) v poslední době opět obrací pozornost hudebních interpretů i vědců. V jubilejním roce 2009 bylo 150. výročí skladatelova narození připomenuto mnoha koncerty, rozhlasovými pořady, novými nahrávkami i vědeckou konferencí s mezinárodní účastí. Právem, neboť Foerster nepochybně náleží k největším tvůrcům české hudby. Svým rozsáhlým a závažným dílem obohatil všechny kompoziční druhy a žánry: je autorem šesti oper, pěti symfonií a dalších velkých orchestrálních a vokálně-instrumentálních děl; významně je zastoupena chrámová hudba, zahrnující vedle menších liturgických forem také pět mší; psal hudbu komorní i klavírní a spolu se Zdeňkem Fibichem je naším nejvýznamnějším skladatelem melodramů; zkomponoval bezpočet písní, dokládajících jeho mimořádný cit pro práci s lidským hlasem; velký věhlas mu přinesla tvorba sborová, z níž zejména mužské sbory náležejí k nejcennějším dílům tohoto oboru.

Hudba je stěžejní, ne však jedinou součástí Foerstrova tvůrčího odkazu. Byl nadán také mimořádnou schopností slovesného projevu, kterou uplatnil nejen ve své mnohaleté hudebněkritické a publicistické činnosti, v libretech čtyř ze svých oper a básnických textech pro vlastní zhudebnění, ale i v desítkách esejů, lyrických próz a především v autobiograficky laděných knihách paměti se sjednocujícím názvem *Poutník*.¹ Po celý život se vedle své profese věnoval i malířské tvorbě. Hluboké vzdělání a mimořádný kulturní rozhled předurčily Foerstra pro pedagogickou práci – výuka klavíru, hudební teorie a kompozice se mu stala existenčním zázemím průběžně od hamburského období až do roku 1930, kdy odchodem do výslužby ukončil své působení na mistrovské škole pražské konzervatoře.

Po svém trvalém návratu do Prahy získal Foerster v krátké době renomé významného představitele kulturního života nově vzniklého státu. Vedle nepopíratelných zásluh patrně také reprezentativní zjev a noblesní ráz jeho osobnosti přispěly k tomu, že byl povoláván do vysokých funkcí. Ve dvacátých letech se třikrát stal rektorem Státní konservatoře hudby v Praze (1922–1923, 1928–1929, 1929–1930). Od roku 1920 stál po celé čtvrtsto-

1) FOERSTER, Josef Bohuslav: *Poutník. Paměti, díl I.*, Aventinum, Praha 1929; *Poutníkovy cesty I. Paměti díl II.*, Aventinum, Praha 1932 – obě části vyšly znovu v jednom svazku: *Poutník*, L. Mazáč, Praha 1942; *Poutník v Hamburku*, Sfinx, Praha 1938, 2. vyd. 1939; *Poutník v cizině*, Orbis, Praha 1947 (znovu období hamburské 1893–1903, nově vídeňská léta 1903–1918).

Josef Bohuslav Foerster
Fotografie / Photograph, Karlovy Vary, 2. polovina 40. let 20. století / second half of the 1940s
NM-ČMH, pozůstalost J. B. Foerstra / from the estate of J.B. Foerster

letí v čele Ochranného sdružení autorského (dnešní Ochranný svaz autorský, OSA). V letech 1931–1939 byl opakovaně zvolen prezidentem České akademie věd a umění a tím i kurátorem Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. Foerstrova životní jubilea se stávala podnětem k velkým kulturním událostem. U příležitosti skladatelových sedmdesátin v roce 1929 uspořádalo Národní divadlo cyklus jeho oper a péčí Foerstrovy společnosti² zazněla na pěti koncertech většina jeho nejvýznamnějších děl. Dostalo se mu i velké společenské pocty udělením čestného doktorátu filozofie Karlovou univerzitou. O pět let později se na počest Foerstrových 75. narozenin uskutečnila výstava originálních dokumentů, na níž mohla širší veřejnost patrně poprvé spatřit i ukázky jeho výtvarných prací.³ V roce 1945 obdržel Foerster jako první z hudebníků titul národní umělec. K jeho devadesátinám se opět konala velká jubilejní výstava a byl vydán obsáhlý sborník studií, který je dodnes základní publikací a hlavním zdrojem informací o Foerstrově životě a díle.⁴

Svým bohatě naplněným životem zanechal Foerster výraznou stopu i v podobě velkého množství hmotných dokladů. Dokumenty, vztahující se k jeho životním osudům, umělecké tvorbě a veřejnému působení, se ve větším či menším počtu nacházejí v řadě pražských institucí a jako jednotliviny jsou roztroušeny na mnoha místech České republi-

2) Foerstrova společnost byla založena v roce 1919. Jejím cílem byla podpora a šíření soudobé hudby, především díla J. B. Foerstra, všemi způsoby, zejména formou vydavatelské činnosti. Z její činnosti vznikl i hudební archiv, před časem předaný do Českého muzea hudby.

3) KVAPILOVÁ, Anna: *Katalog Jubilejní výstavy Jos. B. Foerstra (1859–1934)*, vlastním nákladem, Praha 1935, též ve výroční zprávě Státní konservatoře hudby v Praze 1934–35, s. 19–43.

4) *J. B. Foerster – Jeho životní pouť a tvorba 1859–1949*, red. Josef Bartoš, Přemysl Pražák, Josef Plavec, Orbis, Praha 1949; součástí sborníku je i podrobná bibliografie včetně soupisu Foerstrova literárního díla, viz FRIC, Ota: *Literatura o J. B. Foerstroví*, s. 394–402, a dosud nejpropracovanější seznam jeho skladeb, viz FIALA, Jaromír: *Seznam díla J. B. Foerstra*, s. 363–393; Fialův soupis je beze změn, pouze s doplněním o díla z posledních let Foerstrova života, přetištěn v knize DŽBÁNEK, Antonín et al.: *Poutník se vrací. Josef Bohuslav Foerster – život a dílo*, Set Out, Praha 2006, s. 221–263.

ky.⁵ Nutno říci, že systematická evidence foerstrovských pramenů včetně informací o jejich současném uložení dosud nebyla provedena.

Bezesporu největší pramenný soubor je uložen v Národním muzeu – Českém muzeu hudby. Dnešní **fond Josefa Bohuslava Foerstra** se zde vytvářel po celá desetiletí. Již v roce skladatelova úmrtí zakoupilo tehdejší hudební oddělení Národního muzea několik Foerstrových dopisů.⁶ V následujících letech přicházely foerstrovské dokumenty do muzea darem, koupí nebo převodem jako jednotliviny, spíše však jako součást pozůstalostí jiných osob. V padesátých letech získalo muzeum větší počet Foerstrových dopisů, zejména z pozůstalostí po Jaromíru Boreckém (45) a Emilu Axmanovi (27).⁷ Do tohoto období spadá i nákup několika autografů Foerstrových skladeb, mimo jiné partitury *Smyčcového kvintetu op. 3 (Viola odorata, Rosa mystica)*, či partitury a hlasů *Klavírního tria f moll op. 8*. Začátkem šedesátých let prodal muzeu Bohuslav Taraba 155 Foerstrových dopisů, nastrojených za léta přátelských styků se skladatelovou rodinou.⁸ V roce 1967 byl foerstrovský fond obohacen darem pozůstalosti po Jindřichu Hyblerovi, která kromě 250 dopisů J. B. Foerstra obsahovala i 12 notových autografů jeho děl, mezi nimi i partituru *Violoncellového koncertu op. 143*.⁹ V sedmdesátých letech odkoupilo muzeum od paní Olgý Foerstrové, vdovy po skladateli, několik autografů z pozůstalosti – kromě menších skladeb také partituru a klavírní výtah opery *Eva* a partituru symfonické básně *Mé mláďí*.¹⁰ Z dalších důležitých akvizic nelze opomenout kolekci 265 dopisů, které Foerster napsal svému blízkému příteli Alfredu Schebkovi.¹¹

V průběhu let takto muzeum shromáždilo značné množství foerstrovských pramenů – jen dopisů je přes 1100, zanedbatelná není ani sbírka více než stovky notových autografů. Nejvýznamnější akviziční událostí se však stal až nákup Foerstrových pozůsta-

5) Velké množství korespondence a dalších písemných materiálů spravuje Literární archiv Památníku národního písemnictví v samostatném fondu nebo jako součást pozůstalostí jiných osob, viz HRDINA, Jan: *Josef Bohuslav Foerster (1859–1951)*, Praha 1988, o Foerstrových dopisech ve fondu Julia Zeyera viz KOPECKÝ, Jiří: *Julius Zeyer a hudebně-dramatické dílo českých skladatelů*, in: *Miscellanea z výročních konferencí České společnosti pro hudební vědu*, Praha 2008, s. 148–155; menší sbírka Foerstrových dopisů a 31 notových autografů a autorizovaných opisů je uložena v hudebním oddělení Národní knihovny; foerstrovské dokumenty jsou obsaženy i v archivech Akademie věd ČR, Pražské konzervatoře, České filharmonie a Českého rozhlasu. Základní informaci o mimopražských materiálech poskytuje *Průvodce po pramenech k dějinám hudby. Fondy a sbírky uložené v Čechách*, Academia, Praha 1969; srov. též VANIŠOVÁ, Dagmar: *Soupis autografů v archivních fondech mimo Muzeum české hudby*, Praha 1984 (J. B. Foerster na s. 24–29).

6) Jednalo se o 3 Foerstrové dopisy Františku Pickovi a 1 dopis F. A. Urbánkovi: František PICKA (1873–1918), skladatel, sborníkář, varhaník, ředitel kůrů u Sv. Jakuba a u Sv. Jiljí v Praze; František Augustin URBÁNEK (1842–1919), významný hudební nakladatel Foerstrových éry, původní vydavatel díla Z. Fibicha, J. B. Foerstra, J. Suka, V. Nováka ad.

7) Jaromír BORECKÝ (1869–1951), básník, hudební a literární kritik a překladatel. Emil AXMAN (1887–1949), skladatel, správce hudební sbírky Národního muzea, od roku 1946 první vedoucí jeho nově ustaveného hudebního oddělení.

8) Bohuslav TARABA (1894–1978), skladatel, hudební spisovatel a editor.

9) Jindřich HYBLER (1891–1967), skladatel, sborníkář, dirigent, Foerstrův žák a osobní sekretář v letech skladatelova působení v čele České akademie věd a umění, činovník Foerstrových společností.

10) Olga FOERSTROVÁ (1893–1984), rozená Dostálová, dříve provdaná Hilkenová, druhá žena J. B. Foerstra.

11) Alfred SCHEBEK (1890–?), spisovatel, překladatel, Foerstrův žák, blízký přítel a propagátor jeho díla, kompozitor Foerstrových synů Alfreda.

losti od skladatelova dědice pana Hilara Myslíka, financovaný Ministerstvem kultury ČR a uskutečněný ve dvou etapách v letech 1997 a 1998 (č. př. 46/98). Tento monumentální celek spolu s již dříve získanými materiály učinil z Českého muzea hudby potenciální centrum vědeckého výzkumu a veškerých odborných aktivit ve vztahu k Josefu Bohuslavu Foerstrovi.

Foerstrová pozůstalost obsahuje ve velkém počtu všechny typy pramenů. Její hlavní součástí jsou ovšem notové autografy Foerstrových skladeb, doplněné kolekcí notových tisků, převážně prvních vydání. Bohatě jsou zastoupeny i další oblasti Foerstrových uměleckých tvorby, vedle výtvarných děl i rukopisy jeho literárních prací. Velké množství novinových výstřižků, programů a plakátů dokumentuje provozování Foerstrových skladeb i jeho mnohaletou hudebněkritickou činnost. Rozsáhlá korespondence, sbírka diplomů a čestných jmenování od pěveckých spolků i nesčetné fotografie jsou svědectvím Foerstrových uměleckých a společenských styků. K pozůstalosti náleží i rozsáhlá knihovna a fonotéka, obsahující nahrávky Foerstrových hudby i vzácné zvukové záznamy jeho projevů. Osobní a upomínkové předměty, části mobiliáře, obrazy a drobné plastiky od významných malířů a sochařů, které zdobily Foerstrův dům ve Strašnicích, připomínají prostředí, v němž umělec žil.

Pozůstalost není dosud ve svém celku badatelsky přístupná, neboť její zpracování mohlo být zahájeno teprve v nedávné době.¹² Jako první budou formou katalogů podchyceny notové autografy a malířské dílo. Na katalogu notových autografů pracuje autorka tohoto příspěvku, katalog obrazů spolu s podrobnou studií připravuje historik umění PhDr. Miroslav Kudrna. V obou případech se jedná o první počín svého druhu. Z dosavadní práce vyplynula následující zjištění:

I. NOTOVÉ AUTOGRAFY

Soubor notových autografů dochovaných v pozůstalosti obsahuje přes tisíc jednotlivých záznamů, zachycujících proces vzniku díla v různých stádiích jeho rozpracování. **Náčrtý a skici**¹³ zapisoval Foerster tužkou buď do sešitových skicářů, nebo na jednotlivé listy. Počínal si při tom velmi úsporně a nepohrdl ani již dříve popsanými notovými papíry. Využíval prázdné strany nebo jen volná místa ve školních úlohách svých žáků, ve starších opisech či dokonce autografech vlastních skladeb. Díky Foerstrově šetrnosti se takto jako kuriozita dochovalo i několik listů s opisem orchestrálních partů *Slovanské fantazie*, díla z roku 1884, které Foerster po provedení v roce 1885 údajně zničil. Jiný tužkový náčrt s datem 22. 12. 1899 je psán na rubu titulního listu nadepsaného perem Foerstrovou rukou: „Zur Preis-

12) Od počátku devadesátých let minulého století působilo muzeum ve stísněných poměrech v restituovaném objektu, v roce 2002 bylo těžce zasaženo povodněmi a hned v následujícím roce absolvovalo stěhování do nově přidělené budovy, v níž bylo nejprve nutno patřičně připravit úložné prostory.

13) Pojem skica používám ve shodě s J. B. Foerstem pro autografní zápis, přinášející již víceméně zpracovaný rozvrh skladby nebo její části, zapsaný zpravidla na dvou notových osnovách se slovními poznámkami (tonální plán, pokyny k instrumentaci, útržky textu u vokálních děl apod.); v encyklopedii *Musik in Geschichte und Gegenwart (MGG)* je pojem „Skizze“ definován odlišně (srv. heslo Skizze - Entwurf - Fragment, Sachteil 8, s. 1506-1519) a takto byl převzat i do edičních zásad Nového souborného vydání děl Antonína Dvořáka, viz <http://www.antonindvorak.org/>.

Ausschreibung des Vereins / Beethoven-Haus ergebenst eingerichtet / Motto: Ave spes! / Streich Quartett in D dur“. Foerster tedy zadal nebo měl v úmyslu zadat svůj druhý smyčcový kvartet do soutěže vypsáné Beethovenovým domem v Bonnu. Narážky na tuto záležitost najdeme i v korespondenci s bratrem Viktorem. V dopise z 23. května 1899 Viktor píše: „Prosím Tě, drahý bratříčku, již tak dlouho jsem se Tě chtěl zeptat, co je s tou Beethovenovou cenou? To přece již musí být vyřízeno? Nevíš o tom nic?“ Avšak záměr patrně nevedl k žádoucímu výsledku, neboť další prameny ani literatura se o něm již nezmiňují.

Dalším typem autografu je **pracovní manuskript**,¹⁴ zachycující pokročilé, ale ještě ne definitivní stadium skladatelovy práce. V rukopisech bývají četné korektury provedené přelepky, škrtnutím, vyškrtáním, doplňky apod. Foerster rád vyznačoval korektury, doplňky a příписы různobarevnými inkousty či tužkami a rukopisy tohoto typu se tak zpravidla vyznačují charakteristickou barevností. V **čistopisech** skladeb se podobné zásahy objevují jen v menší míře, nebo vůbec ne. Nevelkou skupinu v rámci rukopisů Foerstrových skladeb tvoří **autorizované opisy**, pořizené sice cizí rukou, ale autorem zjevně zkontrolované, případně doplněné a opravené. Foerster většinou doplnil opis vlastnoručním podpisem v záhlaví a datací nebo poznámkou na konci skladby, někdy i autografní titulní stranou. Opisy bez podobných autorských zásahů se vyskytují jen zřídka.

V pozůstalosti jsou dochovány autografy naprosté většiny Foerstrových děl ze všech tvůrčích období. Mezi ranými skladbami z první poloviny osmdesátých let 19. století je zde například orchestrální suita *V horách* op. 7 (1884), „první partitura orchestrální“, jak Foerster připsal v záhlaví pracovního manuskriptu. *2. symfonie* op. 29 vznikala převážně ještě v Praze, avšak podle příписy v partituře byla dokončena „v Hamburku 11. 9. 1893“. Z hamburské éry pochází mimo jiné *3. symfonie* op. 36 (1894), opera *Eva* op. 50 (1897) a symfonická báseň *Mé mládí* op. 44 (1900). Z velkých děl vídeňského období je zastoupena orchestrální suita *Cyrano de Bergerac* op. 55 (1903), třetí Foerstrova opera *Jessika* op. 60 (dokončena 1904), *4. symfonie* op. 54 (1905), *3. smyčcový kvartet* op. 61 (1907), orchestrální suita *Ze Shakespeara* op. 76 (1909), *Dechový kvintet* op. 95 z téhož roku a *1. houslový koncert* op. 88 (1911). Nechybějí ani závažná díla, zkomponovaná po návratu do vlasti od dvacátých do konce čtyřicátých let minulého století: *2. houslový koncert* op. 104 (1926), kantáta *Svatý Václav* op. 140 (1928), *5. symfonie* op. 141 (dokončena 1929), *Nonet* op. 147 (1931) a *4. smyčcový kvartet* op. 182 (1944). Ještě krátce před smrtí pracoval Foerster na pátém smyčcovém kvartetu, který však již nedokončil. V pozůstalosti se nacházejí dva vzácné prameny tohoto Foerstrova posledního velkého díla, pro které se podle místa skladatelova skonu (Nový Vestec u Staré Boleslavi) vžil název *Vestecský kvartet*: pracovní manuskript datovaný 6. 1. 1951 a partitura nesoucí na konci 3. věty datum 21. 2. 1951, ze 4. věty je zapsáno jen několik taktů.

Již z předchozího letmého výčtu je patrné, že opusová čísla nejsou spolehlivým ukaza-

telem chronologie vzniku Foerstrových děl.¹⁵ V notových autografech se s nimi příliš často nesetkáme. Z pramenů lze soudit, že Foerster svým skladbám většinou opusová čísla sám nedával a jejich přidělení bylo pravděpodobně až otázkou dohody s nakladatelem. I v případech, kdy autograf opusové číslo uvádí, je mnohdy zjevné, že bylo připsáno až dodatečně. Jako příklad lze uvést historii vydávání sbírek písní z devadesátých let 19. století. Trojici písní na německé texty z let 1890–1895 vydal August Böhme v Hamburku pod názvem *Drei Lieder* jako op. 24. Sbíрка *Frühlings- und Herbstlieder* však vyšla v nakladatelství Bayer u. S. v Langensalze pod op. č. 11 (edice Fürs Haus, sešity 71–75), přestože písně do ní zařazené byly zkomponovány až v letech 1896–1898. Jiný písňový cyklus ze stejné doby jako op. 11, *Lieder der Sehnsucht*, vydalo totéž nakladatelství již jako op. 53 (Fürs Haus, sešity 236–37). Přibližně ve stejné době, v letech 1897–1898, vznikly i písně zařazené do sbírky *Zpívající noc*, kterou vydal Bohuslav Taraba v roce 1931 s vysokým opusovým číslem 127 (Hudební edice „Odkaz“). Najdeme i dost případů zmatečného uplatnění opusových čísel. Například písňový cyklus *Erotikon* dostal v českém vydání (Mojmír Urbánek) stejné opusové číslo jako výše zmíněné *Drei Lieder*, tedy op. 24, zatímco v Německu vyšlo toto dílo jako op. 23 (Otto Junne). Ve Fialově soupisu Foerstrova díla je *Tragická ouvertura* vedena jako op. 58,¹⁶ v pracovním manuskriptu z pozůstalosti je však zapsáno opusové číslo 43. Vyskytují se i autografy, uvádějící v titulním textu dvě rozdílná opusová čísla, kdy Foerster zřejmě dodatečně připsal platný údaj poté, co v procesu vydání došlo ke změně oproti původnímu předpokladu. Najdeme i případy, kdy stejné opusové číslo bylo dáno dvěma rozdílným dílům. Fialův soupis například uvádí pod op. č. 66 nejen sbírku písní *Ballady* (tady není zcela jasné, z jakých pramenů Fiala vycházel, v žádném z autografů jednotlivých písní sbírky nacházejících se v pozůstalosti není opusové číslo uvedeno), ale i písňový cyklus *Hrst klasů*, vydaný s tímto opusovým číslem v Tarabově edici.¹⁷ A podobných příkladů je více.

Další zjištění vyvozené z pramenů se týká vzniku některých sborových a písňových sbírek. Zdá se, že nejsou vždy výsledkem předem promyšleného záměru, naopak mnoho sborů a písní bylo evidentně zkomponováno samostatně a sbírky byly sestaveny až dodatečně výběrem vhodných skladeb z tohoto „zásobníku“. Nejsou ojedinělé ani případy, kdy skladby, zařazené později do dvou různých cyklů, byly původně zapsány společně na jedné straně či listu notového papíru. Doklad takového postupu poskytuje mimo jiné i svazek, obsahující 30 písní na německé texty z roku 1898, mezi nimi i píseň *Maria's Kirchgang*. Tato píseň jako jediná z oněch třiceti byla zařazena do již vzpomínané sbírky *Ballady* spolu s dalšími třemi písněmi z let 1884 [!] (*Es sassen drei Kam'raden*), 1895 (*Der verrückte Geiger*) a 1903 (*Die Tänzerin*). I velké časové rozpětí vzniku jednotlivých písní nasvědčuje tomu, že k jejich začlenění do určitého celku došlo až zpětně a souviselo patrně s možností vydání. Jako názorný příklad může sloužit sbírka *Čisté chvíle*

15) Tuto skutečnost konstatoval již Zdeněk Nejedlý, autor první monografie o J. B. Foerstrovi, do níž začlenil i nejstarší odborně zpracovaný soupis Foerstrova díla, viz NEJEDLÝ, Zdeněk: *Jos. B. Foerster*, Praha 1910, s. 209.

16) Viz FIALA, cit. v pozn. 4, s. 376.

17) Tamtéž, s. 370, 382.

14) Pojem pracovní manuskript používám ve smyslu jeho definice v edičních zásadách Nového souborného vydání děl Antonína Dvořáka, cit. v pozn. 13.

op. 144, obsahující písně z devadesátých let 19. století i z roku 1930 (vydána v Tarabově edici, 1930). Tento postup ovšem neplatí všeobecně. Pokud je cyklus sestaven z písní na slova jednoho básníka, zkomponovaných navíc ve stejném čase, nebo je jejich příslušnost k celku vyjádřena nestandardním obsazením, lze předpokládat, že byl od samého počátku koncipován jako ucelené dílo. Příkladem mohou být *Milostné písně* op. 96 na slova Rabindranátha Thákura (1914), *Šest písní na básně Puškinovy* op. 161 (1937) nebo *Tři nouturna* pro hlas, violoncello a klavír op. 163 (1939).

V průběhu let se přirozeně měnil Foerstrův rukopis i celkový vzhled jeho notových zápisů. Již z letmého vizuálního dojmu je možno usuzovat, v jakém období skladatelova života asi rukopis vznikl. Starší autografy z hamburské a vídeňské éry jsou vesměs psány černým inkoustem úhledným drobným písmem, zatímco v mladších zápisech je písmo již uvolněnější a použit většinou modrý inkoust. Měnil se i Foerstrův podpis: v autografech z mládí většinou příjmení plynule navazuje na počáteční písmena křestního jména, typickou podobu *Jos. B. Foerster* najdeme spíše až v rukopisech ze třicátých a čtyřicátých let.

Josef Bohuslav Foerster byl, jak známo, hluboce věřící člověk a tuto skutečnost dokládají i autografy jeho skladeb. V záhlaví většiny z nich najdeme charakteristický sled písmen „D. a. a. m. f.“ (případně i „D. a. a. n. f.“), jejichž význam dlouho nebyl jasný. Skladatelův synovec a dědic pozůstalosti pan Hilar Myslík se v této věci obrátil s dotazem na profesora pražské teologické fakulty ThDr. Jana Matějku, který mu odpověděl dopisem, v němž vysvětluje, jakým postupem dospěl k pravděpodobnému výkladu zkratky. Vzhledem k tomu, že se jedná o velmi specifický znak Foerstrových autografů, a pro zajímavost dedukce cituji jeho dopis v plném znění:¹⁸

[Adresa] V Praze dne 2. května 1996

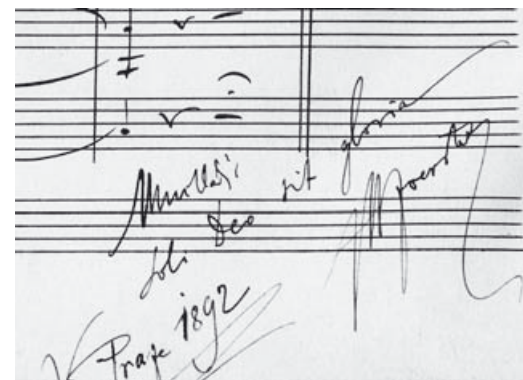
Po Vašem telefonickém dotazu ohledně zkratky **D. a. a. m. f.**, kterou předznamenával J. B. Foerster rukopis každé svojí skladby, pokusil jsem se sestavit několik variant latinského textu začínajících oslovením „Deus“, tak aby odpovídaly závěrečnému důkům, jímž mistr svá díla končil.

Uvědomil jsem si však, že takovýchto vět by se dala sestavit celá řada a o žádné z nich by nebylo možno říci, že je pravděpodobnější než ty ostatní. Vzhledem k tomu, že (jak jste uváděl) důkům na konci skladby není nikdy uváděno zkratkou, ale je vždy vypisováno v plném znění, zatímco zkratkou na začátku nikdy nevypisuje slovy, dá se předpokládat, že ona zkratka by se měla týkat nějakého obecně známého textu, který netřeba vypisovat, přestože (jak už jsem Vám řekl) nejde o běžně užívanou zkratkou nějakého „okřídleného“ výrazu.

Každá část breviářové modlitby začíná zvoláním *Deus, in adiutorium meum intende*, na něž všichni účastníci navazují slovy *Domine, ad adiuvandam me festina*. Považuji proto za velmi pravděpodobné, ne-li téměř jisté, že se jedná o zkratkou tohoto úvodního zvolání. Obsah obou částí tohoto zvolání je stejný, jeho druhá část by doslovně zněla: „Pane, na pomoc mi pospěš.“

S pozdravem
Prof. ThDr. Jan Matějka

¹⁸⁾ Za poskytnutí dopisu a souhlas s jeho uveřejněním děkuji panu Hilaru Myslíkovi.

Josef Bohuslav Foerster: *Suite in C minor, bez op. č.* / *Suite in C minor, without opus number*
Přepis na konci partitury, autograf /
Annotation at the end of the autograph score, 1892
NM-ČMH, pozůstalost J. B. Foerstra /
from the estate of J. B. Foerster

Mohu upřesnit, že se jedná o první dva verše žalmu 69 (70), které jsou jako pravidelný text součástí hodinkového officia. Je až dojemné vidět, jak se skladatel Foerstrova formátu pokorně obrací o pomoc k Bohu nejen při kompozici velkých a závažných děl. Zkratka se v hojně míře objevuje také ve skicích a náčrtech drobných skladeb, písní, sborů apod. Prof. Matějka zmiňuje i další typický znak Foerstrových autografů, jímž je pravidelné důkům na konci skladby. Tyto děkonné připsy mají různou podobu, ale nejčastěji užívá Foerster formulace „Soli Deo gloria!“, „Pánu Bohu díky nejvroucnější!“ nebo „Bohu díky!“. S podobnými připsy, jimiž autor vyjadřuje vděčnost za zdar díla, se můžeme setkat i v rukopisech jiných skladatelů, naproti tomu prosba o pomoc ve formě zkratky liturgického textu na začátku kompozice je osobitým znakem Foerstrových autografů.

II. MALÍŘSKÉ DÍLO

V dlouhé historii kantorského rodu Foerstrů, kde hudební nadání bylo samozřejmostí, se až v generaci Josefa Bohuslava objevil vedle hudebního i výrazný malířský talent, jaký není doložen u žádného z předků. Mladší bratr Viktor (1867–1915) si výtvarné umění dokonce zvolil jako svoji profesi. Uplatnil se jako malíř, ale jeho hlavní význam spočívá v novém oživení techniky mozaiky u nás. V roce 1905 založil první novodobou mozaikářskou dílnu v prostorách svatojiřského kláštera na Hradčanech. U Josefa Bohuslava převážil sklon k hudbě, ale malování se stalo jeho celoživotní tvůrčí potřebou. Kreslil a maloval od dětství až do svých posledních dnů.¹⁹

Foerstrovo výtvarné dílo je dochováno ve dvou obsáhlých souborech. Sbírkou asi padesáti nerámovaných maleb a přibližně stejného počtu obrazů v jednoduchých i bohatě zdobených rámech, z nichž většina v minulosti sloužila k výzdobě Foerstrova domácího prostředí, je dosud v majetku dědice. Převážná část Foerstrova výtvarného odkazu je však uložena v jeho pozůstalosti předané muzeu. Nacházejí se zde náčrtníky, obsahující kresby perem

¹⁹⁾ K osobnosti Viktora Foerstra viz DŽBÁNEK, cit. v pozn. 4, s. 24–26; soupis malířského díla Viktora Foerstra včetně odborné studie připravuje Miroslav Kudrna. O malířském díle J. B. Foerstra pojednává NIKODEM, Viktor: *J. B. Foerster – krajinář*, in: *J. B. Foerster – Jeho životní pouť a tvorba 1859–1949*, cit. v pozn. 4, s. 317–322; viz též FOJTÍKOVÁ, Jana: *Malířská paleta*, in: DŽBÁNEK, cit. v pozn. 4, s. 159–163.

a tužkou, i samostatné kresby a pastely. Další používanou technikou je akvarel: v pozůstalosti je dochováno 7 alb, v nichž je zařazeno kolem 120 akvarelů. Nejpočetnější součástí Foerstrovy malířské pozůstalosti tvoří přes 360 nerámovaných obrázků převážně malého formátu (ca 18 x 26 cm), malovaných na kartonu olejem nebo kombinovanou technikou.

Foerster maloval nejčastěji v letních měsících na místech, kde právě trávil dovolenou. Dochovaly se akvarely z pobytů v St. Pierre en Port z června 1900, v Bansin (1907) a Rivě (1908 a 1909). Svědectvím jeho pravidelných návštěv v Čechách z let jeho pobytu v Hamburku a ve Vídni jsou obrázky z Poříčí nad Sázavou (1900), Zruče (1905) a Hodkova (1914), kde býval hostem u svého blízkého přítele Alfreda Schebka. I po svém definitivním návratu do vlasti často zajížděl na venkov. Z dvacátých let pocházejí obrázky z Černého Kostelce (dnes Kostelec nad Černými lesy) a Tupadel. Zvláště početný je soubor obrazů ze třicátých let, kdy Foerster jako prezident České akademie věd a umění trávil letní měsíce pravidelně na zámku v Lužanech. Zdejší zámecký park a krajina kolem nedalekých obcí Jína, Švihova a Přeštic se staly námětem jeho nejzdařilejších obrazů. Další oblíbenou oblastí byl Český ráj, jak dokládají obrázky z Valdštiny, Turnova, Sedmihorek, Rovenska, Malé a Hrubé Skály. Ve čtyřicátých letech maloval v Rábech, Ratiboři, Německém (dnes Sněžném) a v Pečkách. Na sklonku života pobýval Foerster přes léto ve své vile v Novém Vestci u Staré Boleslavi, odkud pochází také jeho poslední obrázek, malovaný 16. května 1951, kdy mu do konce života zbývalo pouhých 13 dní.

Na několika fotografiích z pozůstalosti je Foerster zachycen při malování v plenéru s náčrtníkem nebo i malířským stojanem. Krajinné scenérie, venkovské chalupy, zahrádky a dvorky jsou také nejčastějšími náměty jeho obrazů. Tematicky se vymykají akvarely s motivy jeho hamburských a vídeňských bytů, obrazy interiérů lužanského zámku či hudebního pokoje ve strašnické vile. Zátíší maloval jen výjimečně a ojedinělý je i obraz s figurálním motivem sedící ženské postavy, nepochybně Foerstrovy druhé ženy Olgy. Vedle výtvarných prací se v pozůstalosti dochovaly i související předměty: malířské stojany, paleta, štětce, tužky, tuby s barvami, uhly a dokonce i malířská skříňka, kterou si Foerster na doporučení Maxe Pirnera pořídil již ve svých malířských začátcích. Rovněž Foerstrova knihovna obsahuje doklady Foerstrova hlubokého zájmu o malířství v podobě vzácných uměleckých publikací, které si kupoval od studentských let.

V kruhu osob pohybujících se ve Foerstrově blízkosti nebyla jeho malířská tvorba neznámou věcí. Karel Boleslav Jirák, který u Foerstra soukromě studoval ve Vídni od listopadu 1911 do června 1912, popsal svůj dojem z první návštěvy Foerstrova bytu v Hietzingu: „Vidím jako dnes Foerstrovu pracovnu, dosti velký pokoj s jemným vkusem zařízený... na stěnách obrazy mistrovy (ví se přece, že Foerster je také malířem!) a jeho přátel.“²⁰ Sám Foerster vylíčil své malířské začátky v několika kapitolách knihy *Poutník*, která si od prvního vydání v roce 1929 získala mnoho čtenářů. U příležitosti Foerstrových 75. narozenin v roce 1934 se širší veřejnost mohla seznámit i s ukázkami skladatelovy malířské tvorby na již zmíněné jubilejní výstavě.²¹

20) JIRÁK, Karel Boleslav: *Vzpomínky z let učňovských*, in: Památník Foerstrův, red. Artuš Rektorys, Melantrich, Praha 1929.

21) Srov. pozn. 3.

**Pozvánka na zahájení výstavy
výtvarných prací českých hudebníků /
Invitation to the opening of an exhibition
of visual art works by Czech musicians**

Tisk / Print, před 4. 1. 1937 / before 4 January 1937
NM-ČMH, TP 1841

Začátkem ledna 1937 byla v Mazáčově knihkupectví otevřena výstava výtvarných prací českých hudebníků uspořádaná Českou hudební společností. Ve sbírkách Českého muzea hudby se nacházejí dva zajímavé dokumenty vztahující se k této události: pozvánka na zahájení výstavy 4. ledna 1937 s uvedením jmen vystavujících umělců a koncept Foerstrova úvodního projevu při vernisáži.²² Zejména druhý pramen je pozoruhodný v několika směrech. V jeho záhlaví je napsána známá šifra „D. a. a. n. f.!", jejíž smysl byl objasněn v souvislosti s jejím používáním na notových autografech. Je zřejmé, že Foerster přistupoval s plnou pokorou i k práci, která by pro něho jako zkušeného literáta a autora mnoha podobných projevů měla zdánlivě být jen rutinní záležitostí. Celý text vypovídá o skromnosti, vědomí odpovědnosti k umělecké práci i ochotě podělit se o radost z ní:

... Každý vážný umělec je si plně vědom, že se musí svému dílu oddati zcela a bez výhrady, že se musí umění státi jedinou jeho láskou. Obmezím tu ještě široký pojem a řeknu: jistému oboru umění musí se umělec věnovat zcela. Leč to nevylučuje možnost milovati umění v celé jeho šíři a pokusiti se o tvůrčí práci vedle vlastního i v oboru jiném. Ars una. Všechna odvětví umělecká těsně souvisejí. ... Opakují: ne, marnivost nevnukla hudebníkům nápad uspořádati výstavku obrazů, spoléhali na lásku. .. Tak tedy dívejte se na vystavené obrazy, skizy a kresby: vystavujeme je v plném vědomí jejich nedokonalosti – očím milujícím. 21/XII 36 Jos. B. Foerster.

K samostatným výstavám Foerstrových obrazů došlo až dlouho po skladatelově smrti. V květnu 1986 v rámci Pražského jara vystavil Milan Friedl v Divadle hudby reprezentativní výběr padesáti děl. Dosud největší výstava se uskutečnila v roce 2005 v Českém muzeu hudby. Vedle hlavních exponátů, které tvořily Foerstrovy kresby, akvarely a malby, byly vystaveny i veškeré předměty z pozůstalosti, dokreslující skladatelův tvůrčí zájem o výtvarné umění.²³ Foerstrovo dílo zhodnotil v recenzi výstavy Jaroslav Bláha: „Malířská tvorba J. B. Foerstra není

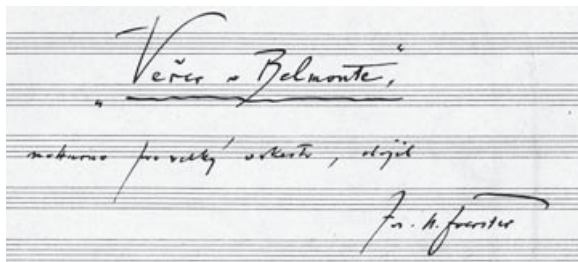
22) Pozvánka je uložena ve sbírkovém úseku tiskové dokumentace, signatura TP 1841; *Úvodní slovo k výtvarné výstavě hudebníků* (rukopisný koncept) je součástí fondu nenotových archiválií, signatura G 4020.

23) *Paleta srdce. Výstava z malířského díla Josefa Bohuslava Foerstra*, České muzeum hudby, 1. 7. – 28. 11. 2005, autorka a komisařka výstavy Jana Fojtíková, výtvarná koncepce a grafický design Alena Hoblová; recenze výstavy viz BLÁHA, Jaroslav: *Paleta hudebníková srdce*, in: Týdeník Rozhlas, č. 43/2005.

jen projevem osobní záliby pro volné chvíle, ale vyznačuje se na amatéra vynikající úrovní jak z hlediska zvládnutí malířské techniky, tak i z hlediska invence, výtvarné citlivosti a zapojení do aktuálních tendencí geneze moderního malířství na přelomu 19. a 20. století.“ I četné nadšené reakce návštěvníků potvrdily, že Foerstrovo malířské dílo je dodnes působivé.

Postupné zpřístupňování pramenů z pozůstalosti je základním předpokladem k tomu, aby výzkum osobnosti a díla Josefa Bohuslava Foerstra mohl dospět k nové úrovni. Existující poměrně rozsáhlá literatura je vesměs staršího data. Většina článků, studií a samostatných pojednání, jejichž vydání v mnoha případech podnítila skladatelova životní jubilea, vznikla ještě za Foerstrova života.²⁴ Jejich autoři měli sice výhodu osobního kontaktu s Foerstrem a sami žili jeho dobou, ale jen v omezené míře mohli čerpat z autentických pramenů. V desetiletích následujících po Foerstrově smrti muzikologická produkce ve vztahu k jeho osobnosti a dílu prakticky ustala. Novou vlnu zájmu předznamenala až devadesátá léta minulého století.²⁵ Po roce 2000 je změna již zcela zřejmá.

Díky zlepšující se dostupnosti pramenů se foerstrovské bádání ocitá opět na počátku. Dosud nemohl být prozkoumán ani tak důležitý a ve Foerstrově případě neobyčejně bohatý zdroj informací, jakým je korespondence, z níž byl zatím publikován jen nepatrný zlomek. Na zpracování čeká i rozsáhlý soubor programů, plakátů, výstřížků z dobového tisku a dalších dokladů, jejichž studium umožní získat přesnou vědomost o provozování Foerstrových děl v konkrétních obdobích jeho života. Rozptýlené a nevyhodnocené jsou i prameny Foerstrově kritické činnosti. Ani Foerstrova spolupráce s početnými pěveckými spolky, které v meziválečném období představovaly důležitý kulturní fenomén, nebyla dosud podrobně zmapována, ačkoliv je doložena desítkami diplomů, čestných jmenování, gratulací apod. Evidence a zpřístupnění notových autografů je pak nezbytným předpokladem k vypracování základní pomůcky pro další výzkum, tj. tematického katalogu Foerstrova díla. Dosud chybějí i fundované srovnávací analýzy skladeb, které by dovolily objektivně posoudit postavení Foerstrova díla v dějinách české a evropské hudby. Vznikající katalogy notových autografů a malířského díla představují důležitý první krok na této cestě.

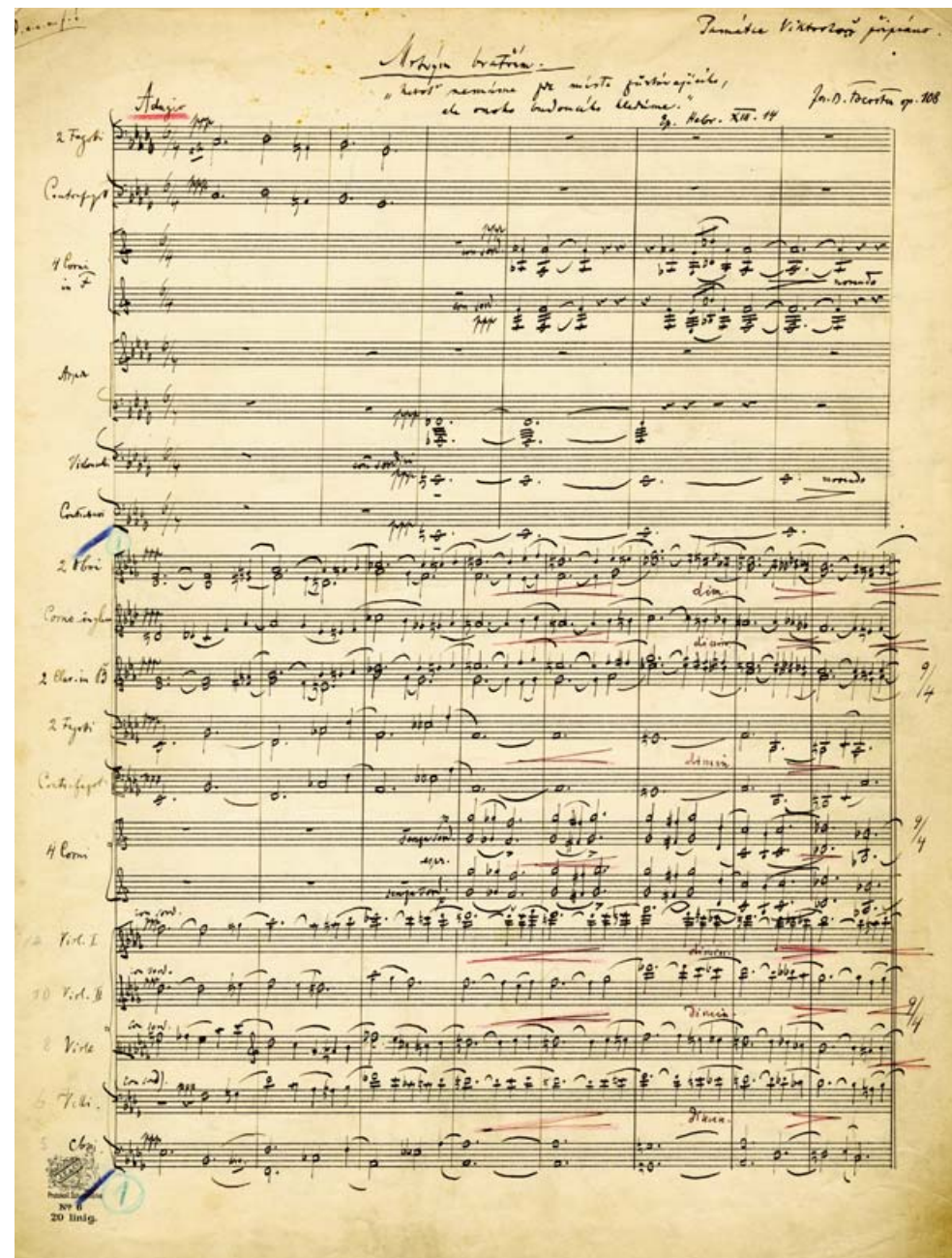

Josef Bohuslav Foerster:
Večer v Belmonte (Notturmo op. 59 ?) /
An Evening in Belmonte
(Notturmo, Op. 59?)

Autograf partitury / Autograph score, 1931
Detail titulní strany / Detail of title page
NM-ČMH, pozůstalost J. B. Foerstra /
from the estate of J.B. Foerster

24) Přehled literatury do roku 1949 uvádí jubilejní sborník, cit. v pozn. 4.

25) K nejhodnotnějším odborným výsledkům patří monografie a dvě studie: KARBUSICKÝ, Vladimír: *Mahler in Hamburg. Chronik einer Freundschaft*, Bockel Verlag, Hamburg 1996; týž: *Co jsme dlužni Josefu Bohuslavu Foerstrovi*, in: *Hudební věda*, roč. XXXV, 1998, č. 1, s. 3–32; GABRIELOVÁ, Jarmila: *Opus magnum Josefa Bohuslava Foerstra*, in: *Hudební věda*, roč. XXXIV, 1997, č. 3, s. 267–286.

Josef Bohuslav Foerster: Mrtvým bratřím / To Fallen Brothers, Op. 108

Autograf partitury / Autograph score, 1919

První strana / First page

NM-ČMH, pozůstalost J. B. Foerstra / from the estate of J.B. Foerster

Josef Bohuslav Foerster – mezníky života a díla

Josef Bohuslav Foerster: Park v Lužanech / The Park at Lužany
Olej na kartonu / Oil on cardboard, 1934
NM-ČMH, pozůstalost J. B. Foerstra / from the estate of J.B. Foerster

Josef Bohuslav Foerster: Strašnice, u staré školy / Strašnice, By the Old School
Olej na kartonu / Oil on cardboard, 1943
NM-ČMH, pozůstalost J. B. Foerstra / from the estate of J.B. Foerster

1859	30. 12. Josef Bohuslav Foerster narozen v Praze na Malé Straně	
1871	navštěvuje malostranskou městskou střední školu (první české reálné gymnázium v Praze v ulici Na Tržišti)	
1872	přestup na reálné gymnázium ve Spálené ulici	
1875–1878	studium na vyšší pražské reálce	melodram <i>U potoka</i> , první skladba (před 1877)
1878	16. 2. umírá maminka; v červnu maturita; 19. 8. se otec znovu oženil s Františkou Splavcovou (1847–1928)	
1878–1879	studium chemie a přírodopisu na německé technice v Husově ulici	
1879–1882	studium na varhanické škole, 1882 ukončeno státní zkouškou	
1882–1889	varhaníkem u Sv. Vojtěcha	
od 1884	od 15. 10. hudebním referentem <i>Národních listů</i>	<i>V horách</i> op. 7, první orchestrální skladba
1885–1886	učitelem zpěvu na malostranském reálném gymnáziu	
1888	1. 9. uzavřel sňatek se sólistkou opery Národního divadla Bertou Lautererovou (1869–1936)	<i>1. symfonie</i> op. 9
1889–1893	ředitelem kůru u P. Marie Sněžné	<i>Debora</i> op. 41, první opera (1891)
1893–1903	pobyt v Hamburku; Berta Foerstrová-Lautererová sólistkou opery tamního městského divadla; přátelství s Gustavem Mahlerem; soukromý učitel a později profesor klavírní hry na konzervatoři, hudební referent listů <i>Hamburger Freie Presse</i> a <i>Hamburger Nachrichten</i>	<i>2. symfonie</i> op. 29 (1893), <i>3. symfonie</i> op. 36 (1894), <i>Devět mužských sborů</i> op. 37 (1894–1897), opera <i>Eva</i> op. 50 (1897)
1903–1918	pobyt ve Vídni; Berta sólistkou dvorní opery; 1. 10. 1905 narození syna Alfreda; profesor hudební teorie a kompozice na Neues Wiener Konservatorium, hudební referent listu <i>Die Zeit</i>	<i>Cyrano de Bergerac</i> op. 55 (1903), <i>Jessika</i> op. 60 (1902–1904), <i>4. symfonie</i> op. 54 (1905), <i>1. houslový koncert</i> op. 88 (1911) <i>Nepřemožení</i> op. 100 (1917)
1918	návrat do Prahy	
1919–1922	profesorem na střední škole Státní konservatoře hudby v Praze; 1921 zvolen řádným členem České akademie věd a umění; 11. 3. 1921 umírá syn Alfred	
1922–1930	profesorem skladby na mistrovské škole pražské konzervatoře; třikrát zvolen rektorem konzervatoře (1922, 1928, 1929); k 70. narozeninám v roce 1929 mu Karlova univerzita udělila čestný doktorát filozofie	<i>Srdce</i> op. 122 (1922), <i>2. houslový koncert</i> op. 104 (1926), <i>Svatý Václav</i> op. 140 (1928), <i>5. symfonie</i> op. 141 (1929)
1931–1939	prezidentem České akademie věd a umění, kurátorem Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových; 9. 4. 1936 umírá Berta Foerstrová-Lautererová; 23. 12. uzavírá Foerster nový sňatek s Olgou Hilkenovou, rozenou Dostálovou (1893–1984)	<i>Violoncellový koncert</i> op. 143 (1931)
1938	postavena Foerstrová vila ve Strašnicích	
1945	23. 11. obdržel titul národní umělec	
1951	29. 5. Josef Bohuslav Foerster umírá ve svém letním sídle v Novém Vestci u Staré Boleslavi	<i>5. smyčcový kvartet</i> (Vestecký)

Materials from the Estate of Josef Bohuslav Foerster

JANA FOJTÍKOVÁ

Josef Bohuslav Foerster

Fotografie / Photograph, Vídeň / Vienna, ca. 1915
NM-ČMH, pozůstalost J. B. Foerstra /
from the estate of J.B. Foerster

Josef Bohuslav Foerster (1859-1951) is one of the greatest figures in Czech music. During the inter-war period he was highly esteemed as a composer and an important representative of Czech culture, but during the second half of the twentieth century his works almost fell into oblivion. During the past decade the interest of musical performers and scholars has again turned to Foerster. The Czech Museum of Music administers the largest collection of sources pertaining to Foerster's life and work. Its foundation consists of materials from Foerster's estate, the most important part of which are items documenting his multifaceted artistic work. First and foremost is the set of musical autographs, accounting for most of his musical works, followed by a large collection of Foerster's own drawings and paintings, and manuscripts of his literary writings. Work is presently underway on catalogues of the musical manuscripts and works of visual art. The present article summarizes knowledge acquired during preparation of the catalogue of Foerster's musical autographs.

autograph - Czech music - Czech Museum of Music - Josef Bohuslav Foerster - catalogue - paintings and drawings - estate - sources

After years of neglect, the attention of musical performers and scholars has recently been turning once more to the artistic bequest of Josef Bohuslav Foerster (born 30 December 1859, died 29 May 1951). In the jubilee year of 2009 the 150th anniversary of his birth was commemorated by many concerts, radio programs, new recordings, and a scholarly conference with international participation. Rightly so, because Foerster was undoubtedly one of the greatest of Czech composers. With his large and important output he enriched all compositional forms and genres: he composed six operas, five symphonies and other large works for orchestra, major works for voices with instruments including five masses, plus smaller liturgical forms, chamber music, and piano music. He earned a position alongside Zdeněk Fibich as one of the two most important Czech composers of melodramas. He wrote innumerable songs, which demonstrate his extraordinary feeling

for work with the human voice. And his small choruses won him great acclaim: those for male voices, especially, are among the most valuable works in this genre in the Czech context, perhaps even in all musical literature.

Music is the primary but not the only component of Foerster's artistic bequest. He was also gifted with extraordinary abilities in verbal expression, which he applied not only in his work as a music critic and journalist over the course of many years, in the librettos of four of his operas, and in poetic texts he set to music, but also in dozens of essays, lyrical prose writings, and above all autobiographical books of memoirs with the unifying title *Poutník* (Pilgrim).¹ Throughout his life he devoted himself not only to his musical profession but also to painting and drawing. His thorough education and extraordinarily broad knowledge of culture predestined him for work as a pedagogue: teaching piano, music theory, and composition was his main way of earning a living from his Hamburg period continuously until 1930, when he left his position in the master school of the conservatory in Prague and went into retirement.

After returning permanently to Prague, within a short time Foerster gained renown as an important representative of cultural life in the newly-established Czechoslovak Republic. Because of his indisputable merits, and also probably his dignified appearance and the gentility of his demeanour, he was called upon to serve in high functions. During the 1920s he served three times as rector of the State Conservatory of Music in Prague: in 1922-23, 1928-29, and 1929-30. Starting in 1920 he served for a quarter century as head of the Authors' and Composers' Protective Association. From 1931 to 1939 he was repeatedly elected president of the Czech Academy of Sciences and Art, and thus also curator of the Josef, Marie, and Zdeňka Hlávka Endowment. Landmark anniversaries in Foerster's life became the impetus for major cultural events. For his seventieth birthday in 1929 the National Theatre presented a cycle of his operas, and the Foerster Society² arranged for performances of the majority of his other most important works in a series of five concerts. He also received a high social tribute when Charles University made him an honorary Doctor of Philosophy. Five years later, when he turned seventy-five, an exhibition of original documents was mounted in which the broad public had what was apparently its first opportunity to view samples of his works of visual art.³ Then in 1945 he became the first musician to receive the title National Artist. For his ninetieth birthday there was another major jubilee exhibition, and a large compendium of studies

1) FOERSTER, Josef Bohuslav: *Poutník. Paměti, díl I.* (A Pilgrim: Memoirs, Part I), Aventinum, Prague 1929, and *Poutníkovy cesty I. Paměti díl II.* (A Pilgrim's Travels I: Memoirs, Part II), Aventinum, Prague 1932 (both parts published anew in a single volume as *Poutník, L. Mazáč*, Prague 1942); *Poutník v Hamburku* (A Pilgrim in Hamburg), Sfinx, Prague 1938, 2nd ed. 1939, and *Poutník v cizině* (A Pilgrim Abroad), Orbis, Prague 1947 (repeating the Hamburg period, i.e. 1893-1903, and adding the years in Vienna, 1903-18).

2) The Foerster Society was founded in 1919 with the goal of supporting and disseminating contemporary music, above all the works of Foerster, in all ways but especially via publication. One of the results of its work was a musical archive, which some time ago was transferred to the Czech Museum of Music.

3) KVAPILOVÁ, Anna: *Katalog Jubilejní výstavy Jos. B. Foerstra (1859-1934)* (Catalogue of the Joseph B. Foerster Jubilee Exhibition), self-published, Prague 1935; also in the annual report of the Státní konservatoř hudby v Praze (State Conservatory of Music in Prague) for 1934-35, pp. 19-43.

was issued that is still the fundamental publication and main source of information on his life and work.⁴

Foerster's very full life also left a trace in the form of a large quantity of tangible documents. Documents pertaining to the events of his life, his artistic works, and his public service are found in larger and smaller quantities in many Prague institutions, and individual items are scattered in many other places in the Czech Republic.⁵ We must point out, however, that systematic cataloguing of all Foerster sources, including information on their present places of deposition, has not yet been undertaken.

Indisputably the largest set of Foerster sources is deposited in the Czech Museum of Music, where today's **Josef Bohuslav Foerster collection** has been formed over the course of several decades. Already in the year of the composer's death, what was then the Music Division of the National Museum purchased four of Foerster's letters.⁶ In succeeding years Foerster documents came to the museum in the form of gifts, purchases, and transfers, sometimes as individual items but more often as portions of materials from the estates of other persons. During the 1950s the museum acquired a relatively large number of Foerster's letters mainly from the estates of Jaromír Borecký (45) and Emil Axman (27).⁷ During this same period it purchased several autographs of Foerster's compositions, including the score of the *String Quintet, Op. 3 (Viola odorata,*

4) J. B. Foerster – *Jeho životní pouť a tvorba 1859–1949* (J.B. Foerster: His Life's Journey and His Works, 1859-1949), ed. Josef Bartoš, Přemysl Pražák, and Josef Plavec, Orbis, Prague 1949. One of the items in the compendium is a detailed bibliography including a list of Foerster's own literary writings – see FRIC, Ota: 'Literatura o J. B. Foerstroví' (Literature about J.B. Foerster), pp. 394-402. Another is still today the most thorough list of his compositions – see FIALA, Jaromír: 'Seznam díla J. B. Foerstra' (A List of the Works of J.B. Foerster), pp. 363-93. Fiala's list is reprinted, without change except for the addition of works from the last years of Foerster's life, in DŽBÁNEK, Antonín et al.: *Poutník se vrací. Josef Bohuslav Foerster – život a dílo* (The Pilgrim Returns: The Life and Work of Josef Bohuslav Foerster), Set Out, Prague 2006, pp. 221-63.

5) A large quantity of correspondence and other non-musical written material is administered by the Literary Archive of the Památník národního písemnictví (National Literature Memorial) in a separate collection and within materials from the estates of other persons. See HRDINA, Jan: *Josef Bohuslav Foerster (1859–1951)*, Prague 1988. Concerning Foerster's letters in the Julius Zeyer collection see KOPECKÝ, Jiří: 'Julius Zeyer a hudebně-dramatické dílo českých skladatelů' (Julius Zeyer and Musical-Dramatic Works by Czech Composers), in *Miscellanea z výročních konferencí České společnosti pro hudební vědu* (Miscellanea from Annual Conferences of the Czech Society for Musicology), Praha 2008, pp. 148-55. A smaller collection of Foerster's letters, together with thirty-one musical autographs and authorized manuscript copies, is deposited in the Music Division of the National Library. Documents pertaining to Foerster are also contained in the archives of the Academy of Sciences of the Czech Republic, the Prague Conservatory, the Czech Philharmonic, and Czech Radio. Basic information on materials outside Prague may be found in *Průvodce po pramenech k dějinám hudby. Fondy a sbírky uložené v Čechách* (Guide to Sources for Music History: Collections Deposited in Bohemia), Academia, Prague 1969; cf. also VANIŠOVÁ, Dagmar: *Soupis autografů v archivních fondech mimo Muzeum české hudby* (A List of Autographs in Archival Collections Outside the Museum of Czech Music [i.e. today's Czech Museum of Music]), Prague 1984 (J.B. Foerster on pp. 24-29).

6) Three letters from Foerster to František Picka and one to F.A. Urbánek. František PICKA (1873-1918) was a composer, choirmaster, and organist who served as church music director at St. James (Sv. Jakub) and St. Giles (Sv. Jiljí) in Prague. František Augustin URBÁNEK (1842-1919) was an important music publisher of Foerster's era – the original publisher of works by Zdeněk Fibich, J.B. Foerster, Josef Suk, Vítězslav Novák, and others.

7) Jaromír BORECKÝ (1869-1951) was a poet, translator, and musical and literary critic. Emil AXMAN (1887-1949) was a composer, administrator of the music collection of the National Museum, and from 1946 the first head of the museum's newly-established Music Division.

Rosa mystica) and the score and performing parts of the *Piano Trio in F minor, Op. 8*. Early in the 1960s Bohuslav Taraba sold to the museum 155 of Foerster's letters, accumulated during years of friendly contacts with the composer's family.⁸ In 1967 the Foerster collection was enriched by donation of materials from the estate of Jindřich Hybler, which apart from 250 of Foerster's letters contained twelve musical autographs of his works including the score of the *Violoncello Concerto, Op. 143*.⁹ Then in the 1970s the museum purchased from the composer's widow Olga Foerstrová several items from his estate – the score and piano-vocal reduction of the opera *Eva* and the score of the symphonic poem *Mé mládí* (My Youth), along with smaller works.¹⁰ Among further important acquisitions we must not fail to mention a collection of 265 letters Foerster wrote to his close friend Alfred Schebek.¹¹

Over the course of years the museum assembled a large quantity of Foerster sources in this manner – letters alone account for more than 1,100 items, and very substantial is the collection of more than a hundred musical autographs. The most important acquisition, however, came later, with purchase of materials from Foerster's estate from Mr. Hilar Myslík, who had inherited them from the composer's widow. This purchase (acquisition number 46/98) took place in two stages, in 1997 and 1998, financed by the Ministry of Culture of the Czech Republic. Added to sources acquired earlier, this monumental new set of materials has made the Czech Museum of Music the potential centre for scholarly research and all professional activities relating to Josef Bohuslav Foerster.

The **materials from Foerster's estate acquired from Mr. Myslík** include large numbers of all types of sources, but the most important are musical autographs of Foerster's compositions, complemented by a collection of musical prints mainly in first editions. Also richly represented are other spheres of Foerster's artistic work – besides paintings and drawings also manuscripts and typescripts of his literary writings. A large number of newspaper clippings, programs, and posters document performances of Foerster's compositions and his many years of work as a music critic. Extensive correspondence, a collection of diplomas (e.g. from singing societies naming him an honorary member), and innumerable photographs attest to Foerster's artistic and social contacts. Also among these materials are an extensive library including sound recordings of Foerster's music and rare recordings of his speeches. Personal effects, souvenirs, objects received in commemoration of some visit or event, some items of his furniture, plus paintings and small sculptural works by excellent visual artists that adorned Foerster's house in Strašnice give one an idea of the environment in which he lived.

These materials are not yet accessible to researchers in their entirety, because only

8) Bohuslav TARABA (1894-1978) was a composer, writer on music, and music publisher.

9) Jindřich HYBLER (1891-1967) was a composer, choirmaster, conductor, pupil of Foerster, his personal secretary during the years of the composer's service as head of the Czech Academy of Sciences and Art, and an active member of the Foerster Society.

10) Olga FOERSTROVÁ (1893-1984), née Dostálová, earlier married name Hilkenová, was Foerster's second wife.

11) Alfred SCHEBEK (1890-?) was a writer, translator, Foerster's pupil and close friend, a promoter of his works, and godfather to his son Alfred.

recently has it been possible to begin inventorying them.¹² The first items to be fully inventoried, in the form of catalogues, will be musical autographs of compositions and paintings and drawings by Foerster. The author of the present article is working on the catalogue of musical autographs, while the catalogue of paintings and drawings is being prepared by the art historian PhDr. Miroslav Kudrna together with a detailed study on this subject. Both of these undertakings are the first of their kind. The following is a summary of findings from work completed to date:

I. MUSICAL AUTOGRAPHS

The set of musical autographs preserved among the materials acquired from Mr. Myslík contains more than a thousand individual items, showing the genesis of his compositions in various stages. Foerster wrote his **jottings and sketches**¹³ in pencil either in sketchbooks or on individual sheets of paper. He was very sparing in his use of paper, and was not above writing on staff paper that already contained earlier notations. He utilized empty pages and even free space found on pages in the school exercises of his pupils, in earlier manuscript copies, and even in autographs of his own works. Thanks to this frugality we have, as a curiosity, several sheets showing a manuscript copy of orchestral parts for his *Slovanská fantazie* (Slavic Fantasy) – a work from 1884 which he reportedly destroyed after its performance in 1885.

One jotting in pencil, dated 22 December 1899, is written on the back of a title page headed in ink in Foerster's hand:

Zur Preis-Ausschreibung des Vereins / Beethoven-Haus ergebenst eingerichtet / Motto:
Ave spes! / Streich Quartett in D dur

Thus Foerster entered or intended to enter his second string quartet in a competition held by the Beethoven House in Bonn. We find references to this matter also in his correspondence with his brother Viktor, who wrote in a letter of 23 May 1899:

Say, dear brother, for such a long time already I've been wanting to ask you – what's happening with that Beethoven prize? It must be decided by now – isn't it? Don't you know anything about it?

12) Starting in the early 1990s the museum functioned under difficult conditions. The building in which it had long been housed was restituted to its former owners, the Knights of Malta, and the museum had to vacate its study room as well as part of its depository spaces. Then in 2002 it was severely afflicted by flooding, and the very next year it had to move to a newly-assigned building in which appropriate depository spaces still had to be prepared.

13) I use the term *skica* (translated here as 'sketch') as did Foerster himself, to mean an autograph notation containing the layout of a composition or portion thereof in a more-or-less fully elaborated form, usually on two staves with verbal comments: key plan, instructions for instrumentation, in vocal works excerpts from the text, etc. In the encyclopaedia *Musik in Geschichte und Gegenwart* (MGG) the term 'Skizze' is defined in a different way (see the article 'Skizze - Entwurf - Fragment', Sachteil 8, pp. 1506-1519), which is adopted in the editorial principles for the New Collected Edition of the Works of Antonín Dvořák – see <http://www.antonindvorak.org/>.

Josef Bohuslav Foerster: Jaro a touha / Spring and Desire, Op. 93
Partitura, pracovní manuskript /
Score, working manuscript, 1914
Strana / Page 16
NM-ČMH, pozůstalost J. B. Foerstra /
from the estate of J.B. Foerster

However, the plan apparently did not lead to the desired result: no further mention of the matter is found in other primary sources, nor in the literature.

Another type of autograph is a **working manuscript**,¹⁴ which captures an advanced but still not definitive stage of the composer's work on a given piece. Working manuscripts usually show many corrections, made by pasting in strips of paper, by crossing out, scratching out, addenda, etc. Foerster liked to distinguish among corrections, small additions to the musical notation such as dynamic markings, and textual instructions by using pens or pencils of different colours, so manuscripts of this type are usually quite colourful. In **final notations** of compositions such changes and later additions appear only to a lesser degree or not at all. A relatively small group within the category of manuscripts of Foerster's compositions consists of **authorized manuscript copies**, made in a foreign hand but clearly checked by the composer and in some cases with his addenda and/or corrections. Foerster usually added his own signature to the copy in the heading, and a date and/or comment at the end of the piece; sometimes he provided his own autograph title page. There are only a few cases of manuscript copies among materials from Foerster's estate that lack such notations by the composer.

The materials acquired from Mr. Myslík include autographs of the large majority of Foerster's works from all his compositional periods. Among early compositions, from the first half of the 1880s, we find for example the orchestral suite *V horách* (In the Mountains), Op. 7 from 1884 – his 'first orchestral score' according to his own annotation in the heading of the working manuscript. The *Second Symphony*, Op. 29 was written mostly while Foerster was still in Prague, but according to an annotation in the score it was completed 'V Hamburku 11. 9. 1893' (In Hamburg on 11 Sept. 1893). From the Hamburg period come, among other items, the *Third Symphony*, Op. 36 (1894), the opera *Eva*, Op. 50 (1897), and the symphonic poem *Mé mládí* (My Youth), Op. 44 (1900). Represented from among

14) I use the expression 'working manuscript' (*pracovní manuskript*) in the sense of its definition in the editorial principles for the New Collected Edition of the Works of Antonín Dvořák (*op. cit.*, note 13).

major works of the Vienna period are the orchestral suite *Cyrano de Bergerac*, Op. 55 (1903), Foerster's third opera *Jessika*, Op. 60 (completed 1904), the *Fourth Symphony*, Op. 54 (1905), the *Third String Quartet*, Op. 61 (1907), the orchestral suite *Ze Shakespeara* (From Shakespeare), Op. 76 (1909), the *Wind Quintet*, Op. 95 (also 1909), and the *First Violin Concerto*, Op. 88 (1911). Also present are major works Foerster composed after returning to his homeland, from the 1920s through the 1940s: the *Second Violin Concerto*, Op. 104 (1926), the cantata *Svatý Václav* (St. Wenceslas), Op. 140 (1928), the *Fifth Symphony*, Op. 141 (completed 1929), the *Nonet*, Op. 147 (1931), and the *Fourth String Quartet*, Op. 182 (1944). Shortly before his death Foerster worked on a fifth string quartet, which however he did not complete. The materials acquired from Mr. Myslík contain two precious sources for this, his last major work, often called the *Vestec Quartet* after the place where he died (Nový Vestec near Stará Boleslav): a working manuscript dated 6 January 1951 and a score dated at the end of the third movement 21 February 1951; only a few measures of the fourth movement are notated.

From the preceding cursory sampling alone it is clear that opus numbers are not a reliable indication of the chronological order in which Foerster composed his works.¹⁵ In the musical autographs we actually do not encounter opus numbers very often. Based on the sources, we can judge that Foerster himself usually did not give his works opus numbers, and their assignment was probably a matter of later agreement with the publisher. Even in cases where the autograph does give an opus number, it is often clear that it was written there as a later addition. As an example we can cite publications of collections of songs that were composed during the 1890s. A group of three songs to German texts from 1890-95 was published by August Böhme in Hamburg under the title *Drei Lieder* as Op. 24. However, songs composed later, in 1896-98, were published by Bayer u. S. in Langensalz in the collection *Frühlings- und Herbstlieder* as Op. 11 (in the series *Fürs Haus*, five books, Nos. 71-75). And a different cycle of songs from the same period as Op. 11, *Lieder der Sehnsucht*, was issued by the same publisher with a much higher number, as Op. 53 (*Fürs Haus*, Nos. 236-37). During roughly the same time, in 1897-98, Foerster also composed songs later placed in the collection *Zpívající noc* (Singing Night), published by Bohuslav Taraba in 1931 with the very high opus number 127, in the Musical Edition *Odkaz* (Bequest).

We also find quite a few cases of conflicting use of opus numbers. For example the song cycle *Erotikon* was published in Germany by Otto Junne as Op. 23, but its Czech edition published by Mojmír Urbánek received the same opus number as the above-

Ruce Josefa Bohuslava Foerstra / The hands of Josef Bohuslav Foerster

Fotografie / Photograph, Praha / Prague, 40. léta 20. století / 1940s
NM-ČMH, pozůstalost J. B. Foerstra / from the estate of J. B. Foerster

15) This was observed already by Zdeněk Nejedlý, author of the first book on J.B. Foerster, which includes the first professionally-prepared list of his works. See NEJEDLÝ, Zdeněk: *Jos. B. Foerster*, Prague 1910, p. 209.

mentioned *Drei Lieder*, i.e. Op. 24. In Fiala's list of Foerster's works the *Tragická ouvertura* (Tragic Overture) is shown as Op. 58,¹⁶ but the working manuscript from Foerster's estate gives the opus number 43. There are also cases where two different opus numbers are found in the heading of a single autograph: evidently the work was published with an opus number different from what Foerster originally expected, and he returned to the autograph to add the definitive number.

There are further cases where the same opus number was given to two different works. For example Fiala's list gives under Op. 66 not only the song cycle *Hrst klasů* (A Handful of Grain), published with this opus number by Taraba, but also the collection of songs titled *Ballady* (Ballades) – in which case it is not clear what Fiala used as his source of information, because none of the autographs of the individual songs in this collection found in the materials from Foerster's estate gives an opus number.¹⁷ Additional instances could be named.

Another finding based on study of the sources pertains to the origin of some choral and song collections. It seems that they did not always result from a preconceived plan: many choruses and songs were evidently composed independently, and collections of them assembled later by choosing suitable pieces from this 'supply'. Nor was it unusual for pieces originally written together on a single page or sheet of staff paper to be later placed in two different sets. One example is a volume containing thirty songs to German texts composed in 1898, of which just one – *Maria's Kirchgang* – was placed in the above-mentioned collection *Ballady* together with three other songs: *Es sassen drei Kam'raden* from 1884(!), *Der verrückte Geiger* from 1895, and *Die Tänzerin* from 1903. Large gaps between the dates of composition of individual songs in a cycle indicate that their placement there occurred long after their composition, probably in connection with a possibility for publication. An especially vivid example is the collection *Čisté chvíle* (Moments of Purity), Op. 144, published by Taraba in 1930, containing songs from the 1890s and from 1930.

However, this procedure is not universal. If a cycle consists of songs to words by a single poet composed at the same time, or if they share an unusual type of accompaniment, then we may assume that they were conceived as a unified whole from the beginning. Examples are the *Milostné písně* (Love Songs), Op. 96 to words by Rabindranath Tagore (also spelled Thakur) from 1914, the *Šest písní na básně Puškinovy* (Six Songs to Poems by Pushkin), Op. 161 from 1937, and the *Tři notturna* (Three Nocturnes) for voice, cello, and piano, Op. 163 from 1939.

Over the course of years Foerster's handwriting and the overall appearance of his musical notation naturally changed. A cursory glance allows one to say in what period of his life a given autograph was probably written. Relatively early autographs from the Hamburg and Vienna periods are all written in black ink with neat, small notes and lettering, whereas in later notations the writing is more free and usually in blue ink.

16) See FIALA (*op. cit.*, note 4), p. 376.

17) *Ibid.*, pp. 370, 382.

Foerster's signature also changed. In autographs from his youth, his family name usually follows without a break after the first letters of his given name; the typical form 'Jos. B. Foerster' is mostly found only in manuscripts from the 1930s and later.

As is well known, Foerster was deeply religious, and this can be seen in the autographs of his compositions. The headings of most of them show the characteristic series of letters 'D. a. a. m. f.!' (or 'D. a. a. n. f.!',) whose meaning was long unclear. Foerster's nephew and heir, Hilar Myslík, made a telephone call to ThDr. Jan Matějka, a professor at the theological college in Prague, to ask about this matter, and Dr. Matějka answered in a letter explaining by what procedure he arrived at the probable meaning of the abbreviation. Because this is a very specific feature of Foerster's autographs, and because the process of deduction is itself interesting, I quote this letter in its entirety:¹⁸

[Address]

Prague, 2 May 1996

After your telephone call concerning the abbreviation **D. a. a. m. f.!**, with which J.B. Foerster prefaced the manuscript of each of his compositions, I have attempted to assemble several variants of a Latin text beginning with a call to 'Deus' that would correspond to the closing expression of thanks with which the master ended his works.

However, I realized that one could assemble many such sentences without being able to identify any of them as more probable than the others. Because (as you said) the expression of thanks at the end of the composition is never given as an abbreviation but always written out in full, whereas he never writes out the abbreviation at the beginning in words, it may be assumed that this abbreviation should pertain to some generally-known text that need not be written out, although (as I already told you) it is not a commonly-used abbreviation for some widely-known expression.

Each part of the breviary prayer begins with the call 'Deus, in adiutorium meum intende', to which all present respond with the words '**Domine, ad adiuvandum me festina**'. Therefore I think it very likely, if not almost certain, that we are dealing with an abbreviation for this introductory call. The content of the two parts of this call is the same; its second part would be literally: 'Lord, hasten to my aid.'

With best greetings,
Prof. ThDr. Jan Matějka

I can further explain that the text in question is the first two lines of Psalm 69 (70), which are a regular part of the canonical hours. It is touching to see how a composer of Foerster's stature humbly turns to God for aid not only in composing large and important works: this abbreviation appears frequently even in sketches and jottings for songs, small choruses, etc. Prof. Matějka also mentions another typical feature of Foerster's autographs, namely the regular expressions of thanks at the end of a composition. These expressions take various forms, but most often Foerster uses the formulations 'Soli Deo gloria!', 'Pánu Bohu díky nejnroucnější!' (Most ardent thanks to the Lord God!), and

¹⁸ I thank Mr. Myslík for providing this letter and for consenting to its publication.

'Bohu díky!' (Thanks to God!). Similar annotations expressing gratitude for successful completion of a work are found also in manuscripts of other composers, but the call for help in the form of an abbreviation of a liturgical text at the beginning of a composition is a distinctive personal trait of autographs by Foerster.

II. PAINTINGS AND DRAWINGS

In the long history of the Foerster family of teachers, where musical talent was a matter of course, it was not until the generation of Josef Bohuslav that striking talent appeared in the visual arts as well: we have no evidence of such talent in the case of any of his ancestors. His younger brother Viktor (1867-1915) even chose visual art as his profession. He worked as a painter, but his main achievement lay in reviving and finding new use for the technique of mosaic in the Czech lands. In 1905 he established the first modern mosaic workshop in premises of the monastery of St. George in the Prague Castle. In the case of Josef Bohuslav, the inclination toward music predominated, but painting and drawing became a lifelong creative necessity for him: he engaged in them from his childhood to his final days.¹⁹

Foerster's paintings and drawings are preserved in two large sets. A collection of about fifty unframed paintings and about the same number of pictures in either simple or richly ornamented frames, most of which served in the past to decorate Foerster's home, is still held by the heir Hilar Myslík. However, the bulk of Foerster's bequest in this sphere is included among the materials acquired from Mr. Myslík by the museum. Found here are sketchbooks containing drawings in pen and pencil as well as independent drawings and pastels. Another technique Foerster used was aquarelle: the materials acquired from Mr. Myslík include seven albums containing about 120 aquarelles. The most numerous items, however, are more than 360 unframed paintings mainly of small dimensions (ca. 18 x 26 cm), painted on cardboard in oil or using a combined technique.

Foerster painted most often in the summer months, in places where he spent his vacations. We have aquarelles from his sojourns in St. Pierre en Port in June 1900, in Bansin (1907), and in Riva (1908 and 1909). Evidence of his regular visits to Bohemia during the years of his residence in Hamburg and Vienna are his pictures from Poříčí nad Sázavou (1900), Zruč (1905), and Hodkov (1914), where he was a guest of his close friend Alfred Schebek. Even after his definitive return to his homeland he often travelled out to rural regions. From the 1920s come pictures made in Černý Kostelec (today's Kostelec nad Černými lesy) and Tupadly. Especially numerous is a set of pictures from the 1930s, when as president of the Czech Academy of Sciences and Art Foerster regularly spent

¹⁹ Concerning Viktor Foerster see DŽBÁNEK, Antonín et al.: *Poutník se vrací [...] (op. cit., note 4)*, pp. 24-26; a catalogue of the art works of Viktor Foerster and a scholarly study on the subject are being prepared by Miroslav Kudrna. The paintings and drawings of J.B. Foerster are discussed in NIKODEM, Viktor: 'J. B. Foerster – krajinář' (J.B. Foerster as a Landscape Artist), in *J. B. Foerster – Jeho životní pouť a tvorba 1859–1949 (op. cit., note 4)*, pp. 317-22; see also FOJTÍKOVÁ, Jana: 'Malířská paleta' (A Painter's Palette), in: DŽBÁNEK, Antonín et al., *Poutník se vrací [...] (op. cit., note 4)*, pp. 159-63.

the summer months at the stately home in Lužany. The park there and the landscape surrounding the nearby communities of Jino, Švihov, and Přeštice became subjects for his most successful pictures. Another favourite area of his was Český ráj (Bohemian Paradise), as evidenced by pictures from Valdštýn, Turnov, Sedmihorky, Rovensko, Malá Skála, and Hrubá Skála. During the 1940s he painted in Ráby, Ratiboř, Německé (today's Sněžné), and Pečky. At the end of his life Foerster spent the summers in his house in Nový Vestec near Stará Boleslav, from which comes his last picture, painted on 16 May 1951 when he had only thirteen days left to live.

Several photographs from Foerster's estate show him painting in the open air with a sketchbook and sometimes also a painter's easel. Landscape scenery, rural cottages, gardens, and courtyards are the most frequent subjects of his pictures. Exceptions are aquarelles with motifs of his Hamburg and Vienna flats, pictures of interiors in the stately home in Lužany, and of the music room in his house in Strašnice. He made still life paintings only exceptionally, and just one picture with a figural motif of a seated woman, undoubtedly his second wife Olga. Besides works of visual art, the materials acquired from Mr. Myslík include associated objects: painter's easels, a palette, brushes, pencils, tubes of paint, charcoal, and even a painter's cabinet – evidently the one Foerster procured on the recommendation of Max Perner when just beginning as a painter. Foerster's library, too, shows evidence of his deep interest in painting, in the form of rare artistic publications he purchased starting already during his student years.

Persons who had close contacts with Foerster were familiar with his paintings and drawings. Karel Boleslav Jirák, who studied with Foerster privately in Vienna from November 1911 to June 1912, described his impression from his first visit to Foerster's flat in Hietzing:

I see Foerster's workroom as though I were seeing it today, a rather large room furnished with refined taste [...], on the walls pictures by the master (it's known, after all, that Foerster is also a painter!) and by his friends.²⁰

Foerster himself described his beginnings as a painter in several chapters of his book *Poutník* (A Pilgrim), which had a wide readership starting already with its first edition in 1929. On the occasion of Foerster's seventy-fifth birthday in 1934 the broader public had the opportunity to acquaint itself with samples of his paintings and drawings in the above-mentioned jubilee exhibition.²¹

In January 1937 an exhibition of works of visual art by Czech musicians opened in the Mazáč book store, presented by the Czech Musical Society. Found in the collections of the Czech Museum of Music are two interesting documents pertaining to this event: an invitation to the opening on 4 January 1937, giving the names of the exhibiting artists,

20) JIRÁK, Karel Boleslav: 'Vzpomínky z let učňovských' (Memories from Years of Apprenticeship), in: *Památník Foerstrův* (A Foerster Memorial Compendium), ed. Artuš Rektorys, Melantrich, Prague 1929.

21) See note 3.

and a draft of Foerster's introductory speech given at the opening.²² The second of these documents, especially, is remarkable in several respects. In its heading we find the well-known abbreviation 'D. a. a. n. f.!', whose meaning was explained above in association with its use in musical manuscripts. It is clear that Foerster approached even this task, which might seem to have been only routine for him as an experienced writer and author of many similar speeches, with full humility. The entire text testifies to his modesty, his sense of responsibility in regard to artistic work, and his willingness to share the joy from it:

[...] Every serious artist is fully aware that he must give himself over to his work fully and without reservations – that art must become his only love. I'll further specify this broad concept and say: the artist must devote himself fully to a certain field of art. But this does not exclude the possibility of his loving art in all its breadth and attempting creative work also outside his own field. *Ars una*. All branches of art are closely connected. [...] I repeat: it was not vanity that gave musicians the idea of mounting an exhibition of pictures; they relied on love. [...] And so look at the paintings, sketches, and drawings displayed: we are displaying them in full awareness of their imperfection – to the eyes of the loving. 21 Dec. 56 Jos. B. Foerster.

Independent exhibitions of Foerster's pictures did not occur until long after his death. In May 1986, as part of the Prague Spring Festival, Milan Friedl exhibited a representative selection of fifty works in the Divadlo hudby (Theatre of Music). The largest exhibition to date was in 2005 in the Czech Museum of Music; besides the main exhibit items, consisting of Foerster's drawings, aquarelles, and oil paintings, also displayed were all items from the museum's holdings from his estate that document his creative interest in visual art.²³ Foerster's works were evaluated in a review of the exhibition by Jaroslav Bláha:

The paintings and drawings by J.B. Foerster are not only a manifestation of his personal fondness for this activity in his free time: they show outstanding quality for an amateur, both from the standpoint of mastery of painting technique and from the standpoint of invention, artistic sensitivity, and involvement in current tendencies in the genesis of modern painting in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Numerous enthusiastic responses by visitors also confirmed that Foerster's works of visual art are still effective today.

The progressive opening of sources from Foerster's estate to the public is a basic necessity that will allow research on the man and his works to reach a new level of

22) The invitation is deposited under 'Press Documentation', Inventory No. TP 1841. The *Úvodní slovo k výtvarné výstavě hudebníků* (Word of Introduction to a Musicians' Visual Art Exhibition), a manuscript draft, is part of the collection of non-musical archival materials, Inventory No. G 4020.

23) *Paleta srdce. Výstava z malířského díla Josefa Bohuslava Foerstra* (Palette of the Heart: An Exhibition of Paintings and Drawings by Josef Bohuslav Foerster), Czech Museum of Music, 1 July - 28 November 2005, author and commissioner Jana Fojtíková, visual conception and graphic design by Alena Hoblová. Review of the exhibition by BLÁHA, Jaroslav: 'Paleta hudebníkova srdce' (Palette of a Musician's Heart), in *Týdeník Rozhlas* (Radio Weekly), 2005, No. 43.

sophistication. The existing literature, relatively extensive, is all rather old. Most articles, studies, and independent books on Foerster, whose publication in many cases was stimulated by important anniversaries in Foerster's life, were written while he was still among us.²⁴ Although their authors had the advantage of personal contact with Foerster and were directly familiar with the environment of the time, they were able to draw on authentic sources only to a limited extent. Then in the decades following Foerster's death musicological writing pertaining to the man and the artist practically came to a halt. Not until the 1990s did a new wave of interest show its tentative beginnings;²⁵ since 2000 the change has been very clear.

Thanks to gradually improving accessibility of sources, Foerster research is now finding itself once more at a starting point. Not even such an important and, in Foerster's case, unusually rich source of information as his correspondence, of which only a small fraction has been published, has been available for study. Still awaiting cataloguing is the extensive set of programs, posters, clippings from the period press, and other documents whose study will allow acquisition of precise information about performances of Foerster's works during particular periods of his life. Scattered and as yet unevaluated are sources pertaining to Foerster's work as a critic. Nor has his work with numerous singing societies, which in the inter-war period constituted an important cultural phenomenon, been mapped in detail, although he is known to have received dozens of diplomas of honorary membership, congratulations, etc. As for the musical autographs, cataloguing them and making them accessible for study are indispensable prerequisites to preparation of a fundamental tool for further research: a thematic catalogue of Foerster's works. So far we lack even well-founded comparative analyses of his compositions that would allow objective assessment of their position in the history of Czech and European music. The catalogues of musical autographs, paintings, and drawings now being prepared represent an important first step along this path.

Josef Bohuslav Foerster: Milestones in his Life and Work

1859	On 30 December born in the Lesser Town of Prague.	
1871	Attends the Lesser Town municipal secondary school (the first Czech-language <i>reálné</i> gymnasium in Prague), on the street Na Tržišti.	
1872	Transfers to the <i>reálné</i> gymnasium on Spálená street.	
1875-78	Studies at the Prague higher <i>reálné</i> gymnasium.	First composition: the melodrama <i>U potoka</i> (By the Brook), composed before 1877.

²⁴ A survey of literature up to 1949 is given in the jubilee compendium from that year (*op. cit.*, note 4).

²⁵ The most valuable professional writings include a book and two articles: KARBUSICKÝ, Vladimír: *Mahler in Hamburg. Chronik einer Freundschaft*, Bockel Verlag, Hamburg 1996; KARBUSICKÝ, Vladimír: 'Co jsme dlužni Josefu Bohuslavu Foerstroví' (What We Owe to Josef Bohuslav Foerster), in *Hudební věda*, Vol. XXXV (1998), No. 1, pp. 3-32; GABRIELOVÁ, Jarmila: 'Opus magnum Josefa Bohuslava Foerstra' (Josef Bohuslav Foerster's Magnum Opus), in *Hudební věda*, Vol. XXXIV (1997), No. 3, pp. 267-86.

1878	On 16 February death of mother; in June graduation from secondary school; on 19 August father marries Františka Splavcová (1847-1928).	
1878-79	Studies chemistry and natural sciences at the German technical college on Husova street.	
1879-82	Studies at the 'organists' school'; graduates in 1882 with a state examination.	
1882-89	Organist at St. Vojtěch (St. Adalbert).	
1884	On 15 October 1884 becomes music critic for <i>Národní listy</i> (National News).	First orchestral work: <i>V horách</i> (In the Mountains), Op. 7.
1885-1886	Voice teacher at the Lesser Town <i>reálné</i> gymnasium.	
1888	On 1 September marries Berta Lautererová (1869-1936), a regular soloist with the opera of the National Theatre.	<i>First Symphony</i> , Op. 9.
1889-93	Music director at the Church of the Virgin Mary of the Snows.	First opera: <i>Debora</i> , Op. 41 (1891).
1893-1903	Lives in Hamburg, where wife is a regular soloist with the opera of the municipal theatre; friendship with Gustav Mahler; private teacher and later professor of piano at the conservatory; music critic for <i>Hamburger Freie Presse</i> and <i>Hamburger Nachrichten</i> .	<i>Second Symphony</i> , Op. 29 (1893), <i>Third Symphony</i> , Op. 36 (1894), <i>Devět mužských sborů</i> (Nine Male Choruses), Op. 37 (1894-97); opera <i>Eva</i> , Op. 50 (1897).
1903-18	Lives in Vienna, where wife is a regular soloist with the Court Opera; on 1 October 1905 birth of son Alfred; professor of music theory and composition at the Neues Wiener Konservatorium (New Conservatory); music critic for <i>Die Zeit</i> .	<i>Cyrano de Bergerac</i> , Op. 55 (1903); <i>Jessika</i> , Op. 60 (1902-04), <i>Fourth Symphony</i> , Op. 54 (1905), <i>First Violin Concerto</i> , Op. 88 (1911), <i>Nepřemožení</i> (The Unconquered), Op. 100 (1917).
1918	Return to Prague.	
1919-22	Professor at the secondary school of the State Conservatory of Music in Prague; in 1921 elected a regular member of the Czech Academy of Sciences and Art; on 11 March 1921 death of son Alfred.	
1922-30	Professor of composition in the master school of the Prague Conservatory; three times elected the Conservatory's rector (1922, 1928, 1929); for his seventieth birthday in 1929 Charles University makes him an honorary Doctor of Philosophy.	<i>Srdce</i> (The Heart), Op. 122 (1922); <i>Second Violin Concerto</i> , Op. 104 (1926), <i>Svatý Václav</i> (St. Wenceslas), Op. 140 (1928), <i>Fifth Symphony</i> , Op. 141 (1929).
1931-39	President of the Czech Academy of Sciences and Art and curator of the Josef, Marie, and Zdeňka Hlávka Endowment; on 9 April 1936 death of wife Berta Foerstrová-Lautererová; on 23 December marries Olga Hilkenová, née Dostálová (1893-1984).	<i>Cello Concerto</i> , Op. 143 (1931).
1938	Erection of Foerster's house in the Strašnice district of Prague.	
1945	On 23 November receives the title National Artist.	
1951	On 29 May dies at his summer home in Nový Vestec near Stará Boleslav	<i>Fifth String Quartet</i> (the 'Vestec Quartet').